

A la Mediterrània medieval: les societats mercantils a la Corona d'Aragó (s.XIV).

Coral CUADRADA*
Mª Dolores LOPEZ**

“Acostumen formar societat, o de tots els béns, que els grecs anomenen 'koinopraxian', o només per un determinat negoci, com comprar o vendre esclaus, oli, vi o blat. I si no s'hagués concertat res sobre la participació de les pèrdues i dels guanys, seran a parts iguals”.

Codex Iustinianeus, Llibre III, títol XXV: 'De la societat comercial'.

Introducció

L'objectiu primer del present treball, tal com indica el títol, és analitzar la importància i la incidència de les societats mercantils als regnes de la Corona d'Aragó al segle XIV. Tanmateix, i de bell antuvi, són necessàries algunes matisacions. En primer lloc, cal dir que no volem incidir en els aspectes legalistes o jurídics pels quals aquestes societats es regien¹, sinó avaluar llurs elements caracteritzadors des d'una òptica d'història econòmica. Per tant, ens interessen els factors que poden donar-nos llum sobre les diferents capacitats a nivell de capital social, però també llurs interessos comercials, productes i espais d'actuació mercantil. De la mateixa manera, cal copsar quins són els principals opera-

*. Universitat de Barcelona (Tarragona)

** . CSIC Barcelona

1. Temes tractats brillantment per MADURELL, Josep M- GARCIA, Arcadi, *Societats mercantils medievals a Barcelona*, Barcelona, 1986, 2 vol.

dors econòmics i els mecanismes interns de les companyies estudiades, tant a nivell de socis principals i gestors, com de socis capitalistes o de comandataris, i les seves articulacions als diferents sectors d'actuació. Cal assenyalar, a la vegada, com dins el marc ampli del terme 'societat mercantil' poden incloure's altres tipus de raons socials de caràcter específic, totes destinades a la consecució d'un benefici monetari, però basat en l'exercici d'un ofici concret. Algunes tenen connotacions clares amb 'l'art de la mercaderia', car es parteix de la voluntat primera de comerciar amb els productes manufacturats, és a dir, entren des de l'inici al món dels negocis. D'altres, les societats que podríem entendre com de tipus més professional que mercantil, persegueixen el lucre dels guanys conseqüents i provinents del desenvolupament de la pròpia professió; seria el cas, per exemple, de les associacions de barbers, de cirurgians i d'escolars. Potser no podem, ara per ara, estendre'ns en la avaluació de les últimes; però, malgrat tot, creiem necessari constatar llur existència. Caldrà, a més, tenir en compte l'evolució de la mateixa organització i configuració de les societats en si, i tractar de veure si es donen o no canvis d'estructures, dels sistemes i tècniques comercials més o menys perfeccionats al llarg de la centúria.

És ben cert que una anàlisi d'aquestes característiques no pot considerar-se com un estudi tancat ni sense cap altre tipus de relació amb treballs que considerin la problemàtica àmplia dels intercanvis econòmics del món mediterrani a la baixa Edat Mitjana. Per aquest motiu, la nostra aportació és una primera reflexió que deurà enmarcar-se en un objectiu molt més ambiciós, dins una línia d'investigació dilatada que faci esment no tan sols del comerç en abstracte² sinó també dels aspectes que conformen i constitueixen aquestes interrelacions: el moviment financer i canviari, les actuacions mercantils de caràcter personal o associatiu, les tècniques emprades, els intercanvis a zones encara mal conegudes per la nostra historiografia, a més de l'examen indispensable de les diferents conductes observades a cada regne constitutiu de la Corona d'Aragó, i dels mercaders estrangers actuants a cada un d'ells i llur incidència particular³. A

2. Pel que fa a aquest tema, és meritòria la tasca realitzada pel Departament d'Història Medieval de la Universitat de València, sobretot per la publicació de fonts documentals i la realització de tesis i tesines sobre el comerç valencià, totes basades en les sèries de "coses vedades" conservades a l'Arxiu del Regne de València.

3. Som conscients de l'existència de treballs i monografies que tractem alguns d'aquests aspectes: -En relació al moviment financer i canviari, GARCIA, Arcadi "Precedentes de la letra de cambio en la Curia Fumada", *Ausa*, 2 (1957), pp.533-540; idem, "El contrato de "dita" y la letra de cambio", *Ausa*, 5 (1954), pp.81-87; Idem, "Els orígens del dret canviari català", *Scriptorium Populeti*, 3 (1970), pp.215-235; Idem, "Una letra de cambio de 1438 con cesiones parciales de su importe", *Revue Internationale d'Histoire de la Banque*, 7 (1973), pp.185-90; LAPEYRE, Henri: "Contribución a l'histoire de la lettre de change en Espagne du XIV au XVIII siècle", *Anuario de Historia Económica y Social*, 1 (1968), pp.107-25; CONDE, Rafale: "Una letra de cambio avalada de 1403", *Anales de la Universidad de Alicante*, 2 (1983), pp.239-249; Idem, "Un episodio cambiario entre Palermo y Barcelona (1448)", *Fardelliana*, 2-3 (maggio-dicembre 1982), pp.3-9; GARRIDO, Ricardo: "La letra de cambio en el medicevo valenciano", *Cuadernos de Cultura*

partir d'estudis sectorials i monogràfics, la nostra intenció és arribar, en un futur, a una valoració de síntesi que tingui en consideració la personalitat dels regnes d'Aragó, Mallorca, València i principat de Catalunya, i llurs diferències internes, defugint formes massa centralistes d'enfocament històric, alhora d'emmarcar aquests resultats en un conjunt global mediterrani, on la història comparada serà d'absoluta necessitat.

Per assolir uns resultats adients i al més propers a la realitat històrica cal, doncs, procedir a un buidatge acurat de les fonts que ens han arribat. Hem utilitzat, aquí, els protocols notarials dels arxius de Barcelona ciutat -Arxiu de Protocols, Arxiu de la Catedral i Arxiu Municipal-, a més dels corresponents de l'Arxiu del Regne de València i de Mallorca, on hem efectuat cates significatives. Som conscients que moltes altres dades provinents dels registres de Cancelleria tenen llur pes específic, així com els registres de duana o de mercaderies prohibides; de tota manera, prenem aquest tipus d'informació de treballs ja realitzats anteriorment. La nostra recerca també obté dades d'arxius privats, com el del castell de Vilassar⁴, a més de considerar la bibliografia existent sobre el tema i les col·leccions documentals publicades susceptibles d'aportacions và-

Valenciana, serie 4, (1971).-A les tècniques emprades, FERRER, María Teresa-GARCIA, Arcadi: *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona, 1983, 2 vols.; MADURELL, Josep M.-GARCIA, Arcadi: "Comandas comerciales barcelonesas de la Baja Edad Media", *Anejos del Anuario de Estudios Medievales*, 4, (1973); PELAEZ, Manuel: "Los contratos de fletamento en el derecho histórico catalán", *Anuario de Derecho Jurídico*, 2, pp.93-133; Idem, *Cambios y seguros marítimos en el derecho catalán y balear*, Bolonia, 1984; GARCIA, Arcadi: "Fletamentos catalanes medievales", *Historia, Instituciones, Documentos*, 5 (1978), pp.235-256.- Als mercaders estrangers a la Corona d'Aragó, FERRER, María Teresa: "Els italians a terres catalanes", *Anuario de Estudios Medievales*, 10 (1980), pp.393-467; Idem, "Dues cartes en català des de Ciutadella a la companyia Datini de Mallorca (1405-1408)", *Randa*, 10 (1980), pp.81-97; Idem, "Mercanti italiani nelle terre catalane: Gli alessandrini (1394-1408)", *Revista di Storia, Arte e Archeologia per la province di Alessandria e Asti*, Annata LXXV (1966), 44 pp.; NIGRO, Giampero: "Els operadors econòmics italians als països catalans entre els segles XIV i XV. El cas de Tuccio di Gennaio" a FURIO, Antoni (ed.), *València: un mercat medieval*, Diputació Provincial, 1985, pp.47-60; MAINONI, Patrizia: "Els mercaders llombards en el regne de València (1390-1460)", a *València...*, *op.cit.*, pp.81-156; ROMESTAN, Guy: "Els mercaders llenguadocians en el regne de València durant la primera meitat del segle XIV", a *València...*, *op.cit.*, pp.175-263; VERLINDEN, Charles: "El registre del mercader de Bruges Martin van der Beurse (1414-1427)", a *València...*, *op.cit.*, pp.265-75; DEL TREPPO, Mario: *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa*, Curial, 1976. Tanmateix, n'hi ha d'altres que no han rebut encara una atenció específica, com poden ser les relacions dels regnes de la Corona d'Aragó amb Barberia i Ultramar al tres-cents. També cal incidir en la consideració que molts d'aquests estudis es basen preferentment en la problemàtica del segle XV, deixant de banda la catorzena centúria, objecte de les nostres reflexions.

4. Actualment cataloguem aquest arxiu amb un equip d'investigació format per M. Pilar FRAGO, Joan GISPERT, M. Dolores LOPEZ, Judit LLOPART, Hug PALOU, Nieves LOPEZ i per Coral CUADRADA.

lides⁵, tant a nivell català com estranger. D'aquest primer recull, de caràcter no exhaustiu però que pot oferir les línies generals de tendència, presentem un total de 334 dades documentals que en parlen de societats: el 81,92% són referents a societats mercantils; el 4,21% es podrien incloure al grup anterior, però es constitueixen per realitzar un viatge comercial; el 3,31% són societats de drapers; 1,80% són societats de tintorers; 1,50% són societats de carnisers; i la resta es representada per mencions mínimes -una o dues vegades- de societats diverses: corretgers, moliners-flequers, escorxadors, blanquers, baixadors, corredors, menestrals, teixidors, peiers, escolars, boters, calderers, argenters, hostes de correus, barbers, cirurgians, apotecaris, fusters, molers, sastres i armadors de naus.

Pel que fa als tipus de documents emprats, cal assenyalar que hi ha un gran ventall de possibilitats a partir dels registrats als manuals dels notaris, i que hauria estat escapçar la informació tenir en compte només les escriptures concretament redactades per constituir o liquidar societats. Si bé és cert que aquests documents són els que ens ofereixen més detalls, i alhora constitueixen el grup més nombrós del total -un 38,27% on incloem constitucions i liquidacions de companyies, participacions, ampliacions i repartiments de beneficis-, d'altres mostres de l'activitat comercial també són susceptibles de consideració, i ho hem jutjat oportú, sempre i quan fossin adreçades a societats i es fes notar en el mateix document. Així, un 13,88% són instruments de canvi de moneda; un 11,41%, instruments d'agents comercials, de factors i macips; un 3,70%, procuracions; i la resta són documents diversos -vendes de naus i de productes, confirmacions d'octaves i setzenes, nòlits, lloguers, assegurances, dites, protestes, enquestes, plets, donacions, instruments de dot i capítols matrimonials.

Característiques econòmiques i nivells d'actuació

Les primeres referències a societats constituïdes a la Corona d'Aragó es remunten als anys llunyans de les darreries del segle XII, quan Bord de Girona, ciutadà de Lleida, comença les seves activitats mercantils⁶. A continuació, des de l'inici del segle, trobem documentades altres associacions, generalment de tipus

5. MADURELL, Josep M.-GARCIA, Arcadi: *Societats...*, op.cit., vol.2; idem, *comandas...*, op.cit., i FERRER, Maria Teresa-GARCIA, Arcadi: *Assegurances...*, op.cit., vol.2; ZENO, Riniero: *Documenti per la storia del diritto marittimo nei secoli XIII e XIV*, Turin, 1936; LIAGRE-DE STURLER, Léone: *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outremont d'après les archives notariales génoises (1320-1400)*, Bruselas, 1969; GUILLERE, Christian: "Els gironins en l'expansió comercial de la Corona d'Aragó (1315-1339)", *Diner, poder i societat a la Girona del segle XIV*, Girona, 1984, pp.37-52

6. ALTISENT, Agustí: "Una societat mercantil a Catalunya a darreries del segle XII", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXII (1967-68), pp.45-65.

familiar, com la dels Camp de Barcelona el 1205, la dels Espiells de Tarragona el 1208, la dels Blanes i Banyeres de Barcelona el 1212 i 1236. Però ja des d'aquesta època apareixen societats formades per membres que no pertanyen a la mateixa família i que a més resideixen a llocs diferents, com la de Guillem Mercer, barceloní, i Pere de Quadres, vigatà, el 1239. Els espais econòmics als quals es dirigeixen aquestes primeres organitzacions també són variables: consten viatges a Palestina i la dedicació al comerç internacional, així com la constitució de societat específica, la drapera dels Banyeres⁷. En aquest primer període les quantitats aportades oscil·len al voltant de les 75-90 lliures, excepte la del comerç de draps del 1264, amb un capital social ja d'envergadura: 490 lliures barcelonines de tern.

A partir de les darreres dècades del dos-cents la documentació comença a ser més important i s'intensifica gradualment al llarg del segle XIV. Els capitals aportats a les societats també s'incrementen considerablement i els socis acostumen a fixar llur residència a llocs comercialment estratègics. Així, veiem Ramon de Capcir de Perpinyà i Ramon de Tarascó⁸ de Barcelona constituir societat amb una suma de 1.770 lliures el 1296. A partir d'aquest moment documentem la participació d'una mateixa persona en societats diferents, com el segon dels anteriors que un any més tard entra com a nou membre de la formada pels Finestres aportant un capital de 500 lliures a sumar a les 20.000 que són el capital social⁹. Però no totes les societats gaudeixen de quantitats semblants, les variacions són constants i depenen de les possibilitats econòmiques de les parts integrants; així trobem constitucions que compten amb totals de 800, 1.200 i 680 lliures a la primera quinzena del segle¹⁰; de 500, 450, 7.318, 1.226, 450, 1.400, 350, 1.000, 6.260, 700, 800, 3.205, 4.124 lliures barcelonines, i 465, 1.518, 1.300 lliures reials de València fins a la meitat del segle¹¹; de 700, 270, 165, 839, 2.100, 2.700, 2.850, 16, 775, 3.100, 550, 165 lliures barcelonines, 13.000, 55.000 sous de moneda barcelonesa de tern, 1.200, 400 florins d'or d'Aragó, 3.750, 1.200, 3.000 lliures reials de Mallorca, a la segona meitat del tres-cents i començaments del quatre-

7. MADURELL, Josep M-GARCIA, Arcadi: *Societate...*, *op.cit.*, doc. 6 a 11, pp.12-17.

8. VARELA, Elías: *Estudio del libro de cuentas de Jaume Tarascó 1334-1338. Algunos aspectos del comercio marítimo*, tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, 1985.

9. Arxiu de la Catedral de Barcelona, ACB, Div. (CD), 3832,3837, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.17, pp.25-27.

10. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, AHPB, P.de Torre, 5-1, m.1314, f.95 v.-96 v.; idem, 5-2, m.1316, f.27-28 r.,79 v.-80.

11. GUILLERE, *Els gironins...*, *op.cit.*, pp.47-7; ACB, G. Borrell, m.1329, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.27, pp.38-9; AHPB, G. Borrell, 8-1, m.1316, f.67 v.-71; AHPB, LL.de Canals, llig.1, m.1336, MADURELL-GARCIA, *soc.*, d.32, pp.45-7; idem, 11-1, Capbreu 1336, f.56 v.57, 70 r.-v; idem, llig.2, Capbreu 1337, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.37, pp.50-52; ACB, B.de Vilarrùbia, m.1341, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.46, pp.59-61; AHPB, J. Ferrer, llig.8, m.1349, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.49, pp.62-3; ARV, p.10408, f.199v.,262 r.-v.,350 v.

cents¹².

Totes aquestes dades corresponen a societats mercantils. És evident que, quan es tracta de societats professionals o d'ofici, les quantitats són significativament menors, donat també el caràcter inferior de la inversió per dur a terme l'objectiu prefixat; dins d'aquest segon grup podem incloure les constituïdes en relació a un viatge de vegades comercial: 31 lliures barcelonines, 9.000 sous valencians, 180, 40 lliures reials de València, per citar només uns exemples¹³. Nogensmenys, cal tenir en compte, quan relacionem els imports dels capitals socials, la relació possible o al menys en comparació amb els d'altres societats estrangeres, que responen a la natura precapitalista del gran comerç i de les finances internacionals. Només a tall d'exemple cal citar que al 1310, el capital -el 'corpo'- dels Peruzzi era de 149.000 lliures *affiorino*, i el dels Bardi era 875.638 florins, la qual cosa significava un valor pròxim a les 130.000 lliures en una època en què la renda de la corona anglesa era únicament de 30.000 lliures¹⁴. Evidentment, i de les mateixes dades aportades, podem comprovar fàcilment que les sumes invertides a les societats de la Corona d'Aragó s'allunyen molt de les d'aquestes grans companyies italianes.

De la mateixa manera, la durada estipulada a cada constitució de societat és molt variable. Encara que majoritàriament documentem períodes temporals curts -d'un any o dos-, n'hi ha que es formen pensant en 15 anys i així es fa constar¹⁵; en molts casos no es marquen uns anys concrets, sinó que els socis accepten que la societat tindrà vigència segons la voluntat dels integrants¹⁶, i és corrent que hi hagi una clàusula que fixi un marge temporal curt i afegeixi que podrà perllongar-se si els mercaders ho creuen necessari. En general, cada un dels socis aporta una part del capital; si les quantitats són iguals s'acostuma a

12. AHPB, P.Martí, llig.3, m.1337-8, f.13 v., MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.52, pp.70-74; AHPB, B.Nadal, m.17.4.1389-29.10.1389, f.69 v.,68 v.-69; idem, llig.3, plec d'escriptures soltes, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.64, pp.94-7; AHPB, J. Nadal, llig.3, Lib.not.1395, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.67, pp.103-7; AHPB, B.Nadal, llig.3, plec d'escriptures soltes, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.68, pp.108-10 i d.69, pp.110-12; idem, m.14.3.1397-31.7.1397, f.27-28; Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, AHCB, Notarials, Sèrie IX-7, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.73, pp.116-9; AHPB, m.22.9.1399-2.3.1400, f.20; idem, m.11.11.1409-14.4.1410, f.1 v.-2 v., 27 v.-28; AHPB, Varia, n.26, 11.4, plec de contractes de companyia, s.XIV-XV, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.62, pp.90-2; AHPB, B.Nadal, m.13.11.1395-12.4.1396, f.51 v.; AHPB, idem, m.3.6.1390-12.12.1390, f.43; AHPB, P. Martí (m), llig.5, m.1374, f.141 v., MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.58, pp.83-6; idem, llig.1, m.1362, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.51, pp.64-70; Arxiu del Regne de Mallorca, ARM, 2464, f.161 v., 104 v.-105.

13. ACB, Div. (CD), 3832,3837, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.18, pp.27-8; Arxiu del Regne de València, ARV, p.10408, f.154 v.-155, 178 v.-179; ARV, p.2971, f.8.

14. BERNARD, Jacques: "Comercio y finanzas en la Edad Media, 900-1500", a CIPOLLA, Carlo (ed.): *Historia económica de Europa (1). La Edad Media*, Barcelona, 1979.

15. ACB, Div.(CD), 3832, 3837, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.17, pp.25-7.

16. A tall d'exemple: ACB, Div.C(D),4052, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.16, pp.25; ARV, p.10408, f.199 v.

repartir el risc meitat per meitat, tant de guanys com de pèrdues¹⁷. Paulatinament, al llarg del segle, els acords i les formes de constitució es fan més i més complexes, i es pot comprovar l'existència d'un soci principal que aporta capital i de socis que amb menys participació de diners es responsabilitzaran de la gestió i administració de la societat en cada lloc que operi¹⁸. En aquest segon cas, els beneficis sovint es reparteixen a prorrata de les quantitats. Hem de constatar alhora que moltes companyies d'aquestes que podem considerar més evolucionades inclouen en el capital social diners provinents de comandes de persones alienes a la societat, que intervenen com a socis anònims, invertint sense formar part integrant. Quan hi ha consignades aquestes sumes de tercers al moment del repartiment de beneficis, està establerta l'obligació de pagar les parts corresponents als capitals comandataris i de reservar un quart del lucre en concepte dels treballs realitzats, sempre abans de la divisió de guanys per als propis socis¹⁹. En el supòsit que la societat gaudeixi de macips, factors o agents comercials, s'especifica si se'ls mantindrà i vestirà amb diners de la companyia, i les soldades que rebran, anualment o en el moment de la liquidació i fi de comptes²⁰.

Els espais econòmics definits per les societats responen a diferents nivells de actuació. És ben clar que les petites i mitjanes organitzacions comercials tindran un radi d'acció més curt, de menys volada. Aquest aspecte està relacionat directament amb els capitals socials constatats; lògicament, els mercaders que pretenen fer negoci a Ultramar o mantenir un factor a places tan llunyanes com Flandes²¹ requeriran quantitats més elevades que els que aspiren a un comerç de característiques restringides. Partint d'aquesta premissa, podem establir diferents marcs comercials que depenen de les possibilitats i objectius mercantils. A voltes, tampoc s'especifica la zona on operarà la societat, només es diu que els negocis es faran on els socis ho creguin convenient²². Malgrat això, les tendències que s'observen a partir de les dades documentals recollides ens mostren les

17. A tall de exemple: ARV, p.10408, f.350 v.; AHPB, P. de Torre, 5-3, m.1329, f.8; Arxiu Patrimonial del marquès de Barbarà, Sant Genís de Vilassar, SGV, 1-7-12; AHPB, P.de Torre, 5-1, m.1314, f.80 v.; ARV, p.10405, f.3.

18. ARV, p.10408, f.199 v., 262 r.-v.; ACB, G. Borrell, m.1329, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.27, pp.38-9; AHPB, Ll. de Canals, 11-1, Capbreu 1336, f.70 r.-v.; idem, llig.2, Capbreu 1337, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.37, pp.50-2.

19. AHPB, G. Borrell, 8-1, m.1336, f.67v.-71; AHPB, Ll.de Canals, llig.2, Capbreu 1337, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.37, pp.50-2.

20. ARV, p.10408, f.262 r.-v.; AHPB, G. Borrell, 8-1, m.1336, f.67 v.-71.

21. AHPB, P.de Torre, 5-1, m.1314, f.67 v.-69, 195 v.-96 v., 126, 125, 125 v.; idem, 5-2, m.1316, f.27-28 v., 102; AHCB, Sèrie XIII, m.6, 1337-8, f.1v.-2, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.50, pp.49-50.

22. ACB, C(D), 4082, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.16, pp.23-5; ARV, p.10408, f.199 v.; idem, f.238 v.-239; AHPB, P.de Torre, 5-3, m.1329, f.8; AHPB, G. Borrell, 8-1, m.1336, f.67 v.-71; AHPB, Ll.de Canals, 11-1, Capbreu 1336, f.56 v.-57. De vegades es fa constar que es comerciarà a tot arreu, menys en parts prohibides, i, en algun cas, except Ultramar: AHPB, B.Nadal, llig.3, plec de escriptures soltes; d'altres especifiquen dos altres llocs concrets i la possible ampliació a d'altres indrets en general: AHPB, B.Nadal, m.17.4.1389-29.10.1389, f.25, 58r.-v.

societats barcelonines marcadament polaritzades vers tres camps comercials ben definits: en un primer nivell, el comerç de caire domèstic entre els mateixos regnes de la Corona, sobretot seguint el triangle bàsic Barcelona-Mallorca-València²³, però també amb una gran participació de Perpinyà i Montpeller a la primera meitat del segle; en un segon nivell, les transaccions seguint la ruta de les illes, vers Sicília i Sardenya²⁴; en el tercer, el que representa el tràfic a gran escala, la ruta de les espècies, el comerç ultramarí cap a Beirut, Xipre i Romania²⁵. En canvi, des de València els itineraris prenen camins diferents: d'una banda documentem relacions més estretes amb ciutats com Sevilla i Cadis; al mateix temps, el radi d'influència cap a l'interior penetra a Castella, -Calataiud, Conca-, mentre que els vaixells que entren i surten del Grao es mouen a petita escala entre la Provença, les Balears i el litoral Valencià -Castelló, Alacant, Oriola- i castellà meridional o en direcció a les costes del Magreb, encara que també fos port de recalada de les naus que navegaven en direcció a l'Atlàntic, amb escales al regne de Granada²⁶. Des de Mallorca, centre de redistribució i nexa

23. Barcelona-València-St.Pol: AHPB, P.de Torre, 5-1, m.1314, f.79 v.-80; Barcelona-Perpinyà: ACB, Div.C(D), 4082, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.16, pp.23-5; AHPB, P.de Torre, 5-3, m.1329, f.8, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.26, pp.37-8; Barcelona-Montpeller: AHPB, J. Ferrer, 17-1, m.1349-50, f.73 v.; Barcelona-València: AHPB, *Primum manualis*, 12.7.1385-14.11.1387, f.87 v.; idem, m.20.11.1393-3.6.1394, f.82; AHPB, T.de Bellmunt, *Manuale sec. f.6 v.*, FERRER-GARCIA, *Asseg.*, d.102, pp.437-8; AHPB, *Varia*, n.26, 11.4, plec de contractes de companyia, s.XIV-XVI, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.62, pp.90-2; Barcelona-València-Múrcia: AHPB, B.Nadal, m.17.4.1389-29.10.1389, 25,58 r.-v., 58 v.; idem, m.3.6.1390-12.12.1390, f.30 v., 31; Barcelona-Mallorca: AHPB, B.Nadal, m.14.3.1397-31.7.1397, f.52 r.-v; AHPB, G. Borrell, 8-1, m.1336, f.66 v.-67, 67 v.-71, 71 r.-v; AHPB, J. Ferrer, 17-1, m.1349-50, f.73; AHPB, B.Nadal, m.14.3.1397-31.7.1397, f.27 v.-28; Barcelona-Saragossa-Flandes: AHPB, J. Ferrer, llig.8, m.1349, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.49, pp.62-3; Barcelona-Menorca: AHPB, B.Nadal, m.4.1.1392-11.7.1392, f.34 v.-35; Barcelona-Tarragona: AHPB, B.Nadal, m.17.4.1389-29.10.1389, f.68 v.-69; Barcelona-Blanes: AHPB, P.de Torre, 5-3, m.1329, f.58; Catalunya-Aragó-València- Mallorca-Múrcia: AHPB, B.Nadal, llig.3, plec d'escriptures, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.69, pp.110-12; Barcelona-Aragó: AHPB, B.Nadal, m.17.4.1389-29.10.1389, f.69 v.; idem, m.14.3.1397-31.7.1397, f.7v.; Barcelona-Avinyò: AHPB, P.Borrell, 15-6, *Llibre Comú 1349*, f.99 v.

24. ACB, Div.C(D), 3806, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.18, pp.27-8; Archivio di Stato di Palermo, ASP, Bart.de Citella, f.10-11, 47 v.-48, 19 v.-20, 146 v.-148, ZENO, *Doc.*, d.133, pp.100-3, d.140, pp.113-5, d.134, pp.103-4, d.152, pp.132-7; AHPB, P. de Torre, 5-1, m.1314, f.27 v., 86 v., idem, 5-2, m.1316, f.36, 80 v., ARV, p.10408, f.262 r.-v., MADURELL-GARCIA, *Com.*, d.81, pp.213-4; AHPB, P.de Torre, 5-3, m.1329, f.66 v.; AHPB, Ll.de Canals, 11-2, Capbreu 1337, f.34 v.; AHPB, P. Martí (m), llig.5, m.1374, f.141 v., MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.58, pp.83-6; AHPB, B.Nadal, m. 7.6.1391-2.1.1392, f. 84.

25. AHPB, P. de Torre, 5-1, m.1314, f.67 v.-69., 126, 125, 125 v.; idem, 5-2, m.1316, f.27-28 v., MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.24, pp.34-6; AHPB, P. de Folqueres (m), 12-1. m.1338, f.170; idem 12-2, m.1334-45, f.68; AHPB, J. Ferrer, leg.2, m.1349, f. 102 r.v., MADURELL-GARCIA, *Com.*, d.102, pp.236-7; ACB, P. Borrell, m.22.6-5.9.1353, FERRER-GARCIA, *Asseg.*, d.52, p.367; AHPB, F. Gombau, llig.2, m.1370, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.54, pp.76-9.

mediterrani, les línies marítimes seguides reflecteixen la irradiació de llur posició geogràfica: vers el sud de França, vers la costa catalana, vers els ports del regne de València, vers el nord d'Àfrica, vers les illes, vers Alexandria i Constantinoble i vers les ciutats italianes²⁷. En conseqüència, i considerant les dades documentals analitzades, seria possible suggerir un cert repartiment de zones d'influència comercial: les naus barcelonines monopolitzen en certa manera el tràfic d'Ultramar, mentre València exerceix la seva influència cap a Castella i el litoral africà, i Mallorca és escala obligada i cruïlla mediterrània.

Però seria un plantejament simplista parlar només de Barcelona, Mallorca i València com a únics pols d'atracció mercantil o d'iniciatives de negocis. Des del primer moment els membres constituents de societats pertanyen a llocs diversos. Així trobem associacions entre ciutadans de Perpinyà i de Barcelona; entre valencians i barcelonins; entre gent de la ciutat comtal i de pobles com Santa Mª de Pineda; entre mercaders de València i de Girona; d'altres formades per comerciants gironins, valencians i mallorquins; o per mercaders d'Eivissa i de

26. València-Montpeller: ARV, p.10405, f.3,13; ARV, p.10408, f.118 v., 119 v.-120, 165, 235, 241 v., 256 r.-v., 261 v., 262 r.-v., 281, 295 v., 238 v.; ARV, p.2971, f.2, 25 v., 39 r.-v.; València-Perpinyà: ARV, p.10408, f.357 v.; ARV, p.2971, 171 v.-172; ARV, p.2838, f.16 v.; València-Mallorca: ARV, p.10405, f.103, 108, 111, 114 v., 127 v.; ARV, p. 10408, f.176 r.-v., 248; ARV, p. 1443; Girona-Tortosa-València: AHPG, Notaria Girona-4, reg.29, not.P.Serra, estudiat per GUILLERE, *Els gironins...*, op. cit., pp.46-47; València-Narbona: ARV, p.10408, f.298,300,307 v., 343; ARV, G. de Vilardeu, p.2838, f.23,43,105 r.-v., 107,117,119 r.-v.; València-Tortosa: AHPB, B.Nadal, m.14.12.1390-5.6.1391, f.78 v.; València-Avinyó: AHPB, J.Nadal, llig.3, lib.not.1395, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.67, pp.103-7; València-Sevilla: ARV, p.10408, f.192; ARV, p.2971, f.176; València-Berberia: ARV, p.10408, f.194,195 v.; ARV, p.2272; ARV, p.4392; València-Castella: ARV, p.10408, f.208; ARV, p.2838, f.92; València-L'Ecluse: AHPB, J.Nadal, m.comú 39, f.67 v., FERRER-GARCIA, *Asseg.*, d.109, pp.449-50; Barcelona-Bruges: AHPB, P.de Torre, 5-3, m.1329, f.68; AHCB, sèrie XIII, m.6, 1337-8, f.1 v.-2, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.35, pp.49-50; Barcelona-València-Flandes: ACB, G. Borrell, m.1329, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.27, pp.38-9; idem, m.1330, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.29, pp.42-3; Barcelona-Lisboa: AHPB, P.d'Olm, llig.9, m.1361, f.51, MADURELL-GARCIA, *Comandas*, pp.245; AHPB, P. Martí, 19-3, f.9 v.

27. Girona-Mallorca-Múrcia-València: AHPG, Notaria Girona-5, reg.7, not.P.Massanet; Girona-Mallorca: idem, reg.11; idem, Notaria Girona-4, reg.20, not.R.Viader, tots ells estudiats per GUILLERE, *Els gironins...*, op.cit., pp.46-7; Barcelona-Gènova-Pisa: ARV, p.2838, f.218 v.-219; AHCB, Notarials, sèrie IX-7, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.73, pp.116-9; AHPB, T.de Bellmunt, m.sec., f.28 v.-29, FERRER-GARCIA, *Asseg.*, d.104, pp.441-2, cit., CARRERE, *Barcelona...*, Op.cit. PP.792-3; idem, 58, FERRER-GARCIA, *Asseg.*, d.105, pp.443-4, cit. CARRERE, *Barcelona...*, op.cit., pp.792-3; Mallorca-Berberia: ARM, p.2464, f.87, 161 v., 146 v.; Mallorca-Cadis: ACB, Div. C(E), carp.12, d.1800, MADURELL-GARCIA, *Comandas*, d.93, pp.223-4; Barcelona-Mallorca-Gènova-Pisa: ASP, Rustico de Rusticis, f.177 v.-183, 193,194, ZENO, *Doc.*, d.187, pp.219-222. Però també els vaixells es dirigeixen a les ciutats italianes des de València: València-Porto Pisano: Archives Départementales de Marseille, Bouches du Rhône, 3394, f. 139-163 v., FERRER-GARCIA, *Asseg.*, d.70, pp.387-405, cit., BOITEUX, *La fortune de mer*, p.89; Barcelona-Gènova: AHPB, J.Nadal, m.16.8.-1.9.1396, f.27 r.-v., FERRER-GARCIA, *Asseg.*, d.92, pp.423-26, cit., CARRERE, *Barcelona...*, op.cit., p.792; idem, 1397, f.62 v., FERRER-GARCIA, *Asseg.*, d.99, pp.433-34, cit., CARRERE, *Barcelona...*, op.cit., pp.792-3.

Barcelona; i també entre ciutadans de Mallorca i València; o gironins, barcelonins i valencians; societats de lleidatans operant a València; companyies de mercaders de Perpinyà amb factors a València i Oriola; mercaders valencians negociant conjuntament amb veïns de Moia; mercaders menorquins; societats constituïdes entre habitants de Xativa, ciutadans de València i de Mallorca; comerciants de Tàrraga, de Terrasa, de Saragosa, de Montblanc, de Tarragona, de Morvedre, d'Avinyó, de Vic, de Tortosa, de Cervera i també jueus procedents del nord d'Àfrica -Tremecen, Homein- en societat amb jueus mallorquins²⁸. A tots aquest hem d'afegir l'actuació de societats mercantils estrangeres amb filials o factors als regnes de la Corona d'Aragó²⁹. Si bé es un fet la notable importància dels narbonesos i llenguadocians, sobretot pel que fa a València a la primera meitat del segle³⁰, cal també assenyalar l'existència de molts altres operadors de procedència diversa, dels indrets anteriorment citats, ja des de les primeres dècades, a qualsevol dels tres principals punts considerats. A partir del 1327 documentem societats de Luca negociant al regne valencià i al 1332 a la companyia dels Peruzzi de Florència³¹; al 1337 els Bardi s'enfronten als Civader & Co. de Barcelona a Bruges³²; al 1342 un agent de la societat barcelonina

28. Perpinyà-Barcelona: ACB, Div. C(D), 4082, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.16, pp.23-5; València-Barcelona: ASP, Bart.de Citella, f.19 v.-20, ZENO, *Doc.*, d.134, pp.103-4; ARV, p.10405, f. 19 v., 20; ARV, p.2971, f.176; AHPB, B.Nadal, *Duod.man.*, 4.7.1393-2.9.1393, f.30 r.-v.; idem, llig.3, plec d'escriptures, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.69, pp.110-2; AHPB, *Varia*, n.26, llig.4, *Contr.Comp.*, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.70, pp.112-4; AHPB, B.Nadal, m.8.11.1404-14.5.1405, f.64 v.-65; Barcelona-Santa Maria de Pineda: AHPB, P. de Torre, 5-1, m.1314, f.79 v.-80; València-Girona: ARV, p.10405, f.102 v.-103; Girona-València-Múrcia i Mallorca: AHPG, Notaria Girona-5, reg.7, not.P.Massanet, estudiat per GUILLERE, *Els gironins...*, *op.cit.*, pp.46-7; Eivissa-Barcelona: ARV, p.10408, f.111, 163; Mallorca-València: ARV, p.10405, f.3; ARV, p.10408, f.131, 134, 137 v., 165 v.-166, 248, 360 v.; Girona-Barcelona-València: ARV, p.10408, f.150; Lleida-València: ARV, p.10408, f.189 v.; Perpinyà-València-Oriola: ARV, p.10408, f.201; València-Moyà: ARV, p.10408, f.238 v.-9; Menorca-Barcelona: AHPB, B.Nadal, m.,7.6.1391-2.1.1392, f.84,35; Xàtiva-València-Mallorca: ARV, p.2971, f.43 v.; Tàrraga: AHPB, Ll.de Canals, 11-1, Capbreu 1336, f.69 v.; Terrasa: ACB, B.de Vilarrúbia, m.1340, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.44, pp.57-8; Saragossa: AHPB, F.Gombau, m.1379 (maig-nov.), *cit.*, CARRERE, *Barcelona...*, *op.cit.*, p.16; Montblanc: AHPB, B.Nadal, m., 3.6.1390-12.12.1390, f.11 v.-12; Tarragona: idem, f.43; Avinyó: AHPB, J.Nadal, llig.3, lib.not.1395, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.67, pp.103-7; idem, lib.not.30.9.1395-24.11.1395, 118 v.; Vic: AHPB, B.Nadal, m., 13.11.1395-12.4.1396, f.79; Tortosa: AHPB, B.Nadal, m., 22.9.1399-2.3.1400, f.2; idem, m., 4.7.1402-11.12.1402, f.65 v.; Cervera: AHPB, P.Martí, llig.3, m.1367-8, f.13 v., MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.52, pp.70-74; AHPB, J.Nadal, m.1400-1, *cit.*, CARRERE, *Barcelona...*, *op.cit.*, p.16; Nord d'Àfrica-Mallorca: ARM, p.2464, f.146 v.

29. *vid. nota 3.*

30. Guy ROMESTAN, *Els mercaders llombards...*, *op.cit.*

31. ARV, p.10408, f.124 v. La seva presència ha estat documentada anteriorment pels temes relatius als ajuts financers concedits pels Peruzzi & Co. a la monarquia catalano-aragonesa, SANCHEZ, Manuel: "Operaciones de los Peruzzi y Acciaiuoli en la Corona de Aragón durante el primer tercio del siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 7 (1970-1), pp.285-311.

Conomines és nomenat procurador per rebre els deutes dels Bardi i Peruzzi³³; cap a les darreries de la centúria trobem un Scarampi, ja ciutadà de Barcelona, associat a un Cosco de Gènova³⁴, a més de les companyies Datini de Prato i la florentina dels Manelli³⁵.

Pel que fa als productes mercadejats, la relació també és directa amb el tipus de societat considerada. Resulta evident que quan les societats es constitueixen per a un determinat viatge comercial, el tràfic segueix en línies generals i la ruta emprada habitualment, i aquest cas es repeteix quan les companyies ens vénen referenciades a les comandes marítimes i nòlits. Així, als viatges vers Xipre i Romania són constants les al·lusions a les compres de pebre, cera, gengibre, sucre i alum, així com les vendes de transports de draps i de gra. Si es tracta de societats concretes, és lògic també que els productes siguin els referents a llur pròpia activitat manufacturera: els pellissers vendran pells a Càller; els mercaders de Perpinyà i de Narbona draps a València; els Mitjavalia comerciaran amb draps de lli; els valencians portaran figues de Castelló cap a Mallorca; societats lllevantines negocien amb cuirs i si són de corretgers amb corretges, d'altres inverteixen en pastell i grana; els drapers de Limoges en draps de França, comerciants de Barcelona en draps de Tolosa; mercaders de Lleida compren cordobans; companyies mixtes de ciutadans de Terrasa i la ciutat comtal mercadegen amb vi³⁶... I en el moment que s'arriba a la liquidació d'una societat, els socis poden fer constar específicament les mercaderies que resten, el lloc on es troben i la seva destinació. Es el cas, per exemple, de l'associació de mercaders valencians i un mallorquí el 1327: s'estipula que hi ha a Mallorca diverses quantitats de cuirs de bou i de vedella que encara consten com deutes³⁷.

L'evolució de les estructures internes

Més amunt feiem esment de les primeres iniciatives d'associacions mercantils indicant llur caràcter eminentment familiar, aspecte que indica formes d'organització elementals, però que tampoc foren les primeres. En aquest sentit, cal dir que des de l'inici existia un veritable abisme entre el comerç a escala

32. AHCB, sèrie XIII, m.6, 1337-8, f.1 v.-2, transcrit per Josep M MADURELL-Arcadi GARCIA, *Societats...*, op.cit., d.35, pp.49-50.

33. ACB, B.de Villarrúbia, m.1342, transcrit per MADURELL, Josep M-GARCIA, Arcadi: *Societats...*, op.cit., d.47, pp.61-2.

34. AHPB, J.Nadal, 53-2, Llibre 1394, f.23 v.-24.

35. AHPB, T.de Bellmunt, Man.sec., 35 r., transcrit per FERRER, Maria Teresa-GARCIA, Arcadi: *Assegurances...*, op.cit., d.105, pp.443-44, cit., CARRERE, Claude: *Barcelona...*, op.cit., pp.792-93.

36. ACB, Div.C(D), 3806, MADURELL-GARCIA, d.18, pp.27-8, ARV, p.10405, f.20, 26 v.; ARV, p.10408, f.119; ARV, p.10405, f.19 v.; ARV, 10408, f.108, 150, 154 v.-155, 208, 178; AHPB, P.de Torre, 5-3, m.1329, f.66 v.; ARV, p.10408, 189 v.; ACB, B.de Vilarrúbia, m.1340, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.44, pp.57-8.

internacional i el comerç al detall, encara que molts mercaders i societats comercials combinessin ambdós tipus de tràfics. La casa mare era freqüentment una botiga petita amb un magatzem en un dels costats, molt semblant a un basar, donat que els mercaders, fins i tot els més especialitzats en un article determinat, comerciaven amb tota mena de productes. En un principi, el mercader o negociant era el viatger que anava per tots els camins coneguts amb el seu gènere, és a dir, era un personatge caracteritzat i definit essencialment per ser un ésser itinerant. Trobem aquests homes de negocis tant a terra com al mar; tant entre el mercaders de draps flamencs que en les èpoques àlgides es desplacen cap a Gènova, com entre els seus col·legues italians que puguen vers el nord a la recerca de les fires septentrionals; així com entre els comerciants de vi gascons i els mercaders anglesos. Però sempre es tractava, en aquells moments, als segles XII i XIII, de figures anònimes. Aquest tipus de comerç es realitzava amb l'ajut de formes d'organització elementals. Els grans vaixells navegaven junts, formant combois que de vegades transportaven un gran nombre de comerciants. Però les naus petites potser només noliejaven un d'ells, eren aleshores veritables aventurers, al mateix temps mercaders i noliejadors de bucs. Contractaven l'embarcació i la càrrega per a un viatge arriscat, i les seves etapes, itinerari fonamental i destinació final es fixaven segons els esdeveniments, i s'alteraven davant de qualsevol possibilitat de negoci immediat, si calia aturar-se en algun port estranger. Cal dir també que abans del tres-cents molt poques ciutats mediterrànies podien proclamar-se centres comercials i financers de categoria internacional. Al contrari, les fires centralitzaven els intercanvis. Eren punts de reunió per excel·lència del comerç itinerant i encara estacional; sobretot destaquen les sis fires de les quatre ciutats de Champanya (Lagny, Bar, Provins i Troyes). Més tard, la decadència de les fires posa en relleu la relativa decadència dels viatges comercials dins el marc que s'ha anomenat 'comerç sedentari'³⁸.

Les formes tradicionals del comerç a llarga distància dels segles XII i XIII foren la *comanda* i la *societas*. La comanda era un tipus d'associació mercantil entre un soci comandant que aportava mercaderies o un capital a un soci comanditari perquè invertís en una empresa mercantil a l'estranger. Hem documentat des del començament del segle XIV una gran quantitat de comandes: el 1314 una societat de Barcelona porta a Càller i Sicília quatre dotzenes de coltells amb llurs corresponents vagines; el mateix any la companyia formada pels Fonollet, Riera i Ferrer s'enduen a Xipre 100 besants sarrains; els Bonavia, jueus barcelonins, 30 lliures de Jaume de Forès cap a Narbona i Provença; el 1327 mercaders de València accepten diners per a un viatge a Berberia; l'any següent ciutadans barcelonins accepten capital per comerciar amb draps tolosans i amb

38. LOPEZ, Roberto Sabatino: *La revolución comercial en la Europa Medieval*, Barcelona, 1981; idem, "Dur marchè temporaire à la colonie permanente. L'évolution de la politique commerciale du Moyen Age", *Annales (Economies, Sociétés, Civilisations)*, (1949).

viatges a Sardenya; el 1337 la societat Deuslovol & Co. venen draps de llana a Càller i Sicília per comprar forment després; el 1339 els Mitjavila van a Xipre amb diners rebuts de mariners barcelonins i beneficiats a la Seu, un any després recullen capitals per un viatge a Cadis des de Mallorca, i el 1334 tornen a Xipre a vendre safrà; els Hospital i Illa van també a Ultramar a vendre el mateix producte, mel, mars d'argent i alcoholl amb l'esperança de comprar pebre i sucre; a la segona meitat de la centúria documentem els Saragossa & Co. dirigint-se a Lisboa per mercadejar amb girofle³⁹. Aquestes comandes, o associacions entre capital i treball, pressuposaven el risc capitalista del donant i la independència econòmica del gestor que rebia pel seu treball una part dels beneficis, normalment la quarta part -*comanda ad quartum lucri*- de la venda dels productes.

Però el contracte de comanda es transformà més tard en una associació de més llarga durada -d'un a quatre anys-, i abastava tots els béns aportats a fi d'assolir un negoci artesanal o comercial de caràcter permanent, o sigui, d'un marc temporal més gran, amb responsabilitat total per part dels socis i la divisió dels beneficis en parts proporcionals. Com a organisme permanent s'acoplava millor a l'activitat artesanal del modest operador econòmic, o al comerç que exigia la diferenciació entre soci estant i soci resident en places llunyanes. Cal puntualitzar, a més, que els comandataris a voltes no formaven part del grup constituent i gestor-administratiu de la companyia, sinó que es limitaven a invertir capital, generalment en societats diverses, a fi de tenir més possibilitats d'obtenir i de diversificar el risc. A la nostra documentació, les dades que confirmen aquestes actuacions són molt nombroses: els Capcir-Tarascó porten en comanda 70 lliures en un viatge a Xipre el 1296; els Mancofa-Bordell altres quantitats vers Càller, Sicília i Xipre el 1314; els socis de la coca 'Bona Ventura' n'accepten dos anys més tard dirigint-se a Romania; Guillem Mallol posa 800 lliuras el mateix any també per a un viatge a Ultramar; el 1327 un mercader valencià inverteix 50 lliures a fi de comerciar a Berberia; deu anys després els Prats negocien la mateixa quantitat en draps de llana de colors per vendre a les illes i amb els beneficis comprar forment; els Mitjavila reben el 1340 d'un mercader mallorquí 300 lliures reials de Mallorca per aprovisionament de la coca que va cap a Cadis; quatre anys més tard els mateixos Mitjavila & Co. s'emporten comandes de bri de safrà; el 1349 els Hospital-Illa reben comandes de mercaders barcelonins per a la mateixa destinació venent safrà de Balaguer amb la intenció d'invertir a terres ultramarines en pebre; un jueu de Barcelona es gasta 20 lliures en girofle per comerciar a Lisboa⁴⁰; podríem sumar encara a aquestes mencions les contínues referències de comandes marítimes a títol personal que són

39. AHPB, P.de Folgueras (m), 12-1. m., 1338, 170; ACB, Div.C(E), carp.12, d.1800, MADURELL-GARCIA, *Comandas*, d.93, pp.223-24; AHPB, P.de Folgueras (m), 12-2, m., 1344-45, f.68; AHPB, J.Ferrer, leg.2, m.1349 (març-maig), 102 r.-v., MADURELL-GARCIA, *Comandas*, d.102, pp.236-37.

40. AHPB, P.d'Olm, leg.9, m.1361 (gener-nov.), f.51, MADURELL-GARCIA, *Comandas*, p.245.

constants als protocols, sense deixar clar si es tracta de persones o es fa en nom de societats⁴¹.

Els documents també ens ofereixen múltiples informacions per l'interès concret d'un viatge, sinó com a participacions al capital social d'una companyia respecte a les comandes invertides: a les darreries del dos-cents Ramon de Tarascó entra en societat amb els Finestres aportant 500 lliures; la societat formada pels Torrent-Terri-Rosell el 1316 a Barcelona rep una comanda de l'avi de Guillem de Terri, de 200 lliures que incrementen una suma de 680; la constituïda a Girona el 1327 per mercaders gironins, mallorquins i valencians inclou 2.801 lliures comanditàries sobre un capital de 500, procedents de drapers i un notari de Girona, un ciutadà de Barcelona i dos pobletans de Canet i Sant Feliu de Guixols; els Mitjavila & Co. accepten el 1318 20 lliures reials de València d'un blanquer, però també 412 lliures a Girona el 1330 de ciutadans i d'altra gent que viu a St. M. de Preses i a Centelles, així com 456 lliures quatre anys més tard del notari, un ciutadà, un fuster i un mercader gironins a més del de Centelles, i altres dos de Banyoles i La Bisbal; el 1327 Berenguer de Codinacs, notari valencià, inverteix 16 lliures, 9 sous i 6 diners en la companyia drapera d'Esteva de Limoges i Berenguer Alamany; el mateix any, la companyia dels Malet & Co. també de València col·loquen al seu capital 225 lliures que tenen com a marmessors i hereus del seu germà; i de la mateixa manera els Caselles i Caruces incrementen llur total de 1518 lliures amb 988 més rebudes de mercaders; el 1329 la societat barcelonina dels Civader i Sitges afegeix a la quantitat inicial de 7.318 lliures 800 de Jaume Marquet ciutadà, 100 de Francesc Romeu i 150 de Sibil·la, esposa d'un dels socis; a Girona, el 1335, les companyies dels Provincial i Vinyes-Costa sumen 500 i 600 lliures respectivament, de mercaders, ferrers i drapers gironins; les comandes rebudes pels Vila i Vivot el 1336 són ja molt més nombroses, documentem almenys 22 comandataris integrats per ciutadans, juristes, sastres, factors, agents, corredors de cuir, mercaders i dones casades, vídues i solteres; els Cassador-Begur compten amb 24.000 sous el 1389 procedents de coltellers i ciutadans; el 1391 els Cortils-Cassador-Desplà obtenen 18.000 sous comandataris de mercaders⁴².

Tal com podem comprovar només amb l'enumeració de dades, els partici-

41. ACB, Div. C(D), 4062, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.16, pp.23-5; AHPB, P.de Torre, 5-1, m.1314, 67 v.-69; idem, 5-2, m.1316, 27-28 v., 109 v., 102; ARV, p.10408, f.194; AHPB, Ll.de Canals, 11-2, Capbreu 1337, 34 v.; ACB, Div.C(E), carp.12, d.1800, MADURELL-GARCIA, *Comandas*, d.93, pp.223-24; AHPB, P.de Folgueres (m), 12-2, m.1344-45, f.68; AHPB, J.Ferrer, leg.2, m.1349 (març-maig), f.102 r.-v., MADURELL-GARCIA, d.102, pp.236-37; AHPB, P.d'Olm, leg.9, m.1361 (gener-nov.), f.51, MADURELL-GARCIA, *Comandas*, p.245.

42. ACB, Div.C(D), 3832, 3837, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.17, f.25-7; AHPB, P.de Torre, 5-2, m.1316, 79 v.-80; AHPG, Notaria Girona-5, reg.7, not.P.Massanet, estudiat per GUILLERE, *Els gironins...*, *op.cit.*, p.46; ARV, p.10405, f.20; AHPG, Notaria Girona-5, reg.9, not.P.Massanet, estudiat per GUILLERE, *Els gironins...*, *op.cit.*, p.46; ARV, p.10408, f.191, 238 v.-9, 262 r.-v.; ACB, G. Borrell, m.1329, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.27, pp.38-9; AHPG, Notaria Girona-5, reg.17, not.P.Massanet, estudiat per GUILLERE, *Els gironins...*, *op.cit.*, p.47; AHPB, G.Borrell, 8-1, m.1336, f.67 v.-71; AHPB, B.Nadal, m.17.4.1389, f.25, 58 r.-v, 58 v.; idem, m., 14.12.1390-5.6.1391, f.91.

pants en comandes o inversors solen provenir de dos àmbits característics: en primer lloc, són membres de la mateixa família, sobretot a l'inici de la centúria. De tota manera, aquest caràcter semi-empresarial i semi-familiar no s'acaba de perdre mai del tot, trobaríem fàcilment exemples molt més tardans que responen a aquest tarannà. En segon lloc, i progressivament en el transcurs del temps, les societats es fan més i més 'anònimes', i la participació al capital social es diversifica paral·lelament a l'increment del nombre de comandataris. En aquest cas les procedències dels 'capitalistes' tenen especificitats concretes i comunes: en general es tracta d'elements íntimament relacionats amb el món dels negocis -mercadors, notaris, juristes, corredors, ciutadans- però també n'hi ha provinents del món del treball, de la indústria i la manufactura -drapers, blanquers, coltel·lers, ferrers, fusters, pescadors-. Voldríem fer una menció especial a la contribució de les dones a les societats mercantils, donat que aquest aspecte ha sofert, al nostre entendre, interpretacions errònies per part de la historiografia⁴³ més recent. Sovint s'assenyala la comprovable integració de la dona medieval en transaccions de caràcter mobiliari i immobiliari, tant al camp com a la ciutat, així com el seu paper en la gestió i administració de béns, especialment quan es tracta de vídues. També es té en compte el seu rol de col·laboració en la indústria domèstica i en l'ofici de l'espòs, remarcant el caràcter secundari del treball realitzat⁴⁴; però s'insiteix en la nul·la integració de la dona en l'àmbit del gran comerç i dels tràfics internacionals; i, si es considera alguna possible actuació femenina dins l'espai mercantil, es posa en relleu que sempre es dona quan l'esposa ha quedat vídua i és conseqüència de la continuació dels negocis del marit.

Malgrat tot, aquestes afirmacions s'allunyen considerablement de la realitat històrica reflectida en la documentació. És un fet que el percentatge de dones inversores o comanditàries és molt més reduït que el dels homes, i encara més l'existència d'elements femenins com a socis capitalistes o gestores de societats

43. Ens referim a algunes suggerències de IRADIEL, Paulino: "Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias", a *La condición de la mujer en la Edad Media*, Col·loqui Hispà-Francès, Madrid, 1986, pp.223-259; on considera la participació de la dona en activitats econòmiques mínimes, alhora que constata la mà d'obra femenina en l'artesanat domèstic, però insistint en la nul·la participació en la formació de societats mercantils, i encara menys en el comerç internacional. Aquestes apreciacions són corroborades per altres treballs realitzats fora de l'àmbit inherent a la Corona d'Aragó; trobem un exemple en aquest sentit en les constatacions similars de REYERSON, Kahryn L.: en relació a Montpeller, "Women in Business in Medieval Montpellier", a *Women and Work in Preindustrial Europe*, Bloomington, 1986, pp.117-144.

44. IRADIEL, *op.cit.*, p.254: "En realidad, es en las actividades artesanales de menor radio, en las que el capital de empresa era más bien modesto, donde encontramos las características más netamente definidas como con-yugales y donde el papel de la mujer como gestora de la unidad productiva o aportadora del capital de explotación representa un elemento decisivo de la vida económica".

mercantils, artesanals o professionals, encara que no és una cosa totalment impossible: el 1335 trobem la vídua d'Arnau Ferrer de Girona formant societat per dos anys amb un fill seu i amb Pere Costa, aportant una suma de 430 lliures i resultant conseqüentment la sòcia principal, car els altres dos n'hi posen 350 i 220⁴⁵. A més, de l'anàlisi dels capitals comanditaris obtenim les dades següents: el 1316, Arnau Sabater i soci reben en comanda per un viatge a Càller i Sicília 15 lliures de Margarida, esposa de Guillem Carbonell, 10 de Valensa, esposa de Guillem Francesc d'Oltzina, i 10 més de Maria, esposa de Pere Corretger; l'any següent la vídua de Bartomeu Çarriba, commorant a València, es declara deutora a la societat Mitjavalía en concepte de panys de lli comprats anteriorment; el 1336 entre els inversors de la societat Vila-Vivot hi ha Agneta, vídua de Bernat Ermengard amb 100 lliures, Valensa, vídua de Guillem Francesc d'Oltzina amb 450, Sibil·la, esposa de Jaume Carbons amb 60 lliures, Saurina, vídua de Pere Cardona amb la mateixa quantitat, Gualda Pagana, ciutadana de Barcelona, aporta la mateixa suma, Elisenda, esposa de Bernat Vila amb 52 lliures, Gualda, filla del difunt Pere Figuera amb 37 lliures i 11 sous, i Agneta, esposa de Pere de Camps, ciutadà de Mallorca, amb 10 lliures i 17 sous. Berenguer de Prats, un any més tard, posa 50 lliures en comanda marítima en la coca de Deuslovól & Co., diners que reconeix rebre de la seva àvia materna, Saurina, vídua d'Arnau de Manlleu; el 1379 Francesca, vídua de Pere Rubió, inverteix 200 lliures en la companyia dels Bruguera; el 1390 Agnès, esposa de Berenguer Andreu, mercader, col·loca a la societat dels Cassador-Begur 100 lliures dels seus béns propis i parafernals; i el 1400 Margarida, vídua del notari, conjuntament amb un apotecari, ingressa 315 lliures en una companyia mercantil⁴⁶.

Conseqüentment, hi ha un primer factor que cal avaluar a partir de les informacions puntuals precedents, i que troba les seves arrels als vincles de caire familiar. Sovint veiem com les esposes, mares, àvies i vídues s'integren dins l'esfera econòmica dels parents més immediats o propers; per tant, la consideració del rol empresarial de la dona no pot venir tan sols d'un cicle vital específic com pot ser restar sola, encara que de vegades sigui així. L'esment de participacions de ciutadanes sense aclarir res més, és a dir, si havien estat abans casades o no, és força significatiu. Però no només això. Acabem de veure com personatges femenins comanden sumes de capital constant com 'filles de', i que, al mateix temps, dones casades inverteixen de llurs béns propis i exclusius en societats mercantils. Per ressaltar encara més aquest darrer aspecte cal assenyalar com els mateixos patrimonis aportats en forma de dot podien arribar a utilitzar-se amb

45. AHPG, Notaria Girona-5, reg.17, not. P.Massanet, estudiat per GUILLERE, *Els gironins...*, *op.cit.*, p.47.

46. AHPB, P.de Torre, 5-2, m.1316, f.36; ARV, p.10405, f.19 v.; AHPB, G.Borrell, 8-1, m.1336, f.67 v.-71; AHPB, Ll.de Canals, 11-2, Capbreu 1337, f.34 v.; AHPB, F.Gombau, leg.2, m.1379 (maig-nov.), f.18 v., MADURELL-GARCIA, *Comandas*, pp.269-70; AHPB, B.Nadal, m.3.6.1390-12.12.1390, f.30 v.-31; idem, *Sec.lib.com.*, 1395-1406, f. 64 r.-v.

fins eminentment comercials, i de la manera com quedava reflectit a les actes aixecades davant del notari. És el cas, per exemple, dels capítols matrimonials redactats entre Guillem de Sitges i Esclarmunda, el 1329: el futur espòs rep 15.000 sous en concepte de dot, dels quals promet posar-ne 1.000 en la primera societat que el seu sogre constitueixi al proper any i, dels quals que en pervinguin, l'esposa en rebra una meitat i ell l'altra⁴⁷. Evidentment, ni la dona serà aliena, ni el seu paper és gens dependent ni secundari respecte al del marit, car aniran al 50% en els guanys, a més de comptar sempre amb la hipoteca dotal; caldria esbrinar, no obstant, si el control dels propis recursos era veritablement efectiu o si era només el cap de casa masculí qui regulava els havers familiars. Però aquest seria tot un altre tema ben complex per estudiar. Encara que ens moguem sempre amb referències mínimes, cal apuntar també un altre esment a realitzacions semblants: als inicis del quatre-cents Romieta, vídua de Guillem Canals, dóna al seu fill les quantitats que li deu Bernat Canals per la societat de pelleteria que tenien ambdós⁴⁸.

Pel que fa al paper de la dona en el tràfic a gran escala, els manuals notariais no donen informació al respecte. De tota manera, l'estudi de les llicències de navegació relatives al pas del tres-cents al quatre-cents conservades a les sèries del Reial Patrimoni a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, ens permet veure com en tres anys s'atorguen set concessions per a l'exportació a tres operadores econòmiques: Eli-senda, esposa del botiguer-mercader Jaume Texender, comercia amb armament defensiu que envia a València; Eulàlia, casada amb Arnau Serra tramet coltells a Tarragona; i Sança, muller de Jaume de Vic, exporta sardina salada a Cotlliure⁴⁹. És important però matisar una mica més perquè amb la presentació de dades sola és impossible avaluar si existiren o no moments de restricció de la participació femenina en el món del treball, tant artesanal com mercantil. Als segles XIII i XIV la dona tenia més possibilitats, i podia arribar fins i tot a ser oficial dels gremis, encara que no mestre. Podia gaudir d'un permís especial i mantenir un taller propi, però mai arribà a assolir el privilegi de passar un examen de mestratge. La situació canvia a la segona meitat del tres-cents, a conseqüència de la conjuntura desfavorable. A Anglaterra, els moviments proteccionistes restringiren la producció domèstica de les sederes fins que van arribar a la ruïna i a l'atur; i trobem actituds semblants a París, on es prohibí a les dones la fabricació de catifes anomenades 'tapis sarrazinois' al·legant que es tractava d'una tasca perillosa per al sexe femení, sobretot per a les dones emba-

47. SGV, 1-7-12. Societat ja constituïda l'any següent i transcrita per Josep M MADURELL-Arcadi GARCIA, *Societats...*, op.cit., d.27, pp.38-9.

48. AHPB, B.Nadal, m.3.9.1405-26.1.1406, f.55 v.

49. Comunicació presentada per M.Pilar FRAGO i M.Dolores LOPEZ al "XIIIè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó", Palma de Mallorca, 27 de setembre-1 d'octubre de 1987, amb el títol, *Barcelona i el comerç mediterrani i atlàntic a partir de les llicències de navegació (1400-1410)*, (en premsa).

rassades; de la mateixa manera, les restriccions s'ampliaren als gremis i les dones foren expulsades de les corporacions. L'argument més utilitzat per raonar aquestes reaccions fou el de la 'modèstia sexual', per evitar l'adulteri i la fornicació⁵⁰. A la Corona d'Aragó trobem les mateixes prohibicions i restriccions a les darreries del segle XIV i principis del XV: el 1402 les dones que dirigeixin tallers tèxtils a Barcelona podran guardar-lo per a un fill mascle si és major de 12 anys i vol ser teixidor, en el cas contrari, haurà de plegar el negoci⁵¹. Paral·lelament, un any més tard, un ordre del rei Martí establí a València que només podien exercir l'ofici de mercader els homes⁵². Per tant, l'espai femení al marc dels negocis i del comerç depenia de la pròpia conjuntura econòmica: quan el cicle era de depressió i crisi les possibilitats d'actuació eren nul·les.

Independentment de les qüestions relatives al gènere femení, i retornant a la consideració del progrés evolutiu de les societats, direm que el pas del comerç itinerant al sedentari esdevé com a conseqüència d'un desenvolupament natural. Els mercaders enriquits dels primers temps tenien una tendència clara a abandonar la gestió directa de l'activitat comercial i a delegar-la en d'altres: procuradors, agents, apoderats, secretaris i fins i tot en els mateixos capitans de naus. No volem tornar a insistir en relacions de característiques eminentment marítimes, però el que sí creiem necessari és la constatació del canvi operat des de les societats en les quals no s'esmenten mai les delegacions de treball a les que inclouen de forma taxativa i constitutiva les especificacions en relació als factors, macips i membres de la companyia residents a places llunyanes, així com de socis responsables de dur a terme treballs concrets. En els primers moments, les constitucions de societats no inclouen cap clàusula relativa a la gestió delegada, però ja als darrers anys del dos-cents trobem Ramon de Tarascó com a soci participant a Finestres & Co. per fer-se càrrec d'un obrador de draperia, cobrant 60 lliures anuals en concepte de despeses i 12 més per vestits. De la mateixa manera, el 1351, Pere Fuster, paraire en draps de llana de Camprodon, promet als socis d'una tintoreria barcelonina que es dedicarà durant tot un any a aquest negoci, cobrant 28 lliures⁵³.

Cap a finals de segle les explicacions i detalls són més extensos: el 1392 dos

50. Shulamith SHANAR, *The Fourth Estate. A history of women in the Middle Ages*, London & New York, 1983, pp.174-219.

51. Fixem-nos en el ban del veguer de la ciutat: "Item, per squivar desonestetas e infàmia, que alcuna dona vidua, qui sia estada muller de teixidor o d'altra persona, estant vidua no puxa ne sostenir obrador del dit ofici de teixidor, si donchs no ha fill mascle de edat XII anys o més, qui vulla ésser teixidor e usar del dit ofici. E qui contra ferà, que li sien arrancats los telers per los cònsols ab promens del dit ofici et ultra això, pach per ban cascuna vegada cinquanta sous"; AHCB, *Ordinacions*, vol.3, f.36 v.-38. El subratllat és nostre.

52. Citat per IRADIEL, *op.cit.*, p.255, d'on extreu la impossibilitat d'exercir l'ofici de mercader per les dones. Tal vegada es podria suggerir que si es prohibeix, és perquè abans del manament així devia ser.

carnissers de Sant Pol s'associen amb un de Barcelona, que convé vendre carn de moltó a una carnisseria del carrer Ampla, mentre els altres socis s'ocuparen de les compres de carn "e encara de tots cuyrans, lanes, seus, ventres e caps e altres menuderies". Els capítols inclosos a les companyies ens donen també molta informació en relació a aquest tema concret: el 1395 Jordi Garriga accepta fer-se càrrec d'un tint de draps de llana a Barcelona, present "de salari cascun any durant la companyia XXV lliures per son treballs he IIII lliures per ajudatori en lo loguer del alberch on lo dit Jordi està, on tindran pastells he altres colors, que sien per obs del hobrador del tint". Tres anys més tard, Bernat Prats es compromet a regir a la ciutat comtal un obrador d'especieria, propietat del soci principal, qui "jaqueix al dit Bernat Prats per lo dit temps lo dit obredor e totes aynes e instruments del dit obrador, scrites en I paper o repertori fet entre les dites parts, les quals sien a ús e a servey del dit Bernat Prats e dels macips que.l dit Bernat tindrà en lo dir obredor, e més avant jaqueix lo dit Pere al dit Bernat una botiga, la qual és sots la scala del dit alberch o dalt una cambre per tenir les robes e mercaderias de la dita companyia, encare més cambre, en que jaguen los dits macips que.l dit Bernat tindrà en lo dit obrador". El 1397 dos ciutadans de Barcelona i Antoni Cavalleria de València formen societat, especificant que un d'ells, Francesc de Vic, posarà una botiga regida per un factor a Castelló d'Empúries, on es vendran al major i al detall els productes que es trametin allí⁵⁴.

Estretament relacionat amb l'aspecte de la divisió del treball, cal considerar el nomenament de procuradors, macips, factors i agents comercial. El mecanisme més antic, encara que utilitzat sempre paral·lelament als altres, és el de les procuracions, procediment emprat tant en qüestions de tipus comercial o financer, com per a qualsevol altra necessitat de representació, jurídica o econòmica. Però quan es tracta de procuracions de tipus comercial la mateixa redacció del document inclou clàusules que no trobem a les procuracions de tipus general. En concret, ens referim a la concessió de poder portar i transmetre mercaderies per terra i per mar, a més de fer valdre les franquícies de què gaudeixen els mercaders en relació al pagament de lleudes, portatges i altres impostos⁵⁵. La contractació de macips també ofereix característiques específiques. De l'anàlisi dels contractes i del capítols de les raons social que inclouen aquesta consideració, veiem com l'entrada d'un noi a treballar en una entitat té connotacions molt semblants als contractes d'aprenentatge o de servei domèstic de la

53. ACB, Div.C(D), 3832,3837, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.17, pp.25-7; AHPB, P.d'Olm, 13-3, m.1351-2, f.102 v., MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.50, pp.63-4.

54. AHCB, Notarials IX-7, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.63, pp.92-4; AHPB, Varia, n.26, Llig.4, plects de contractes, MADURELL-GARCIA, d.65, pp.97-9; AHPB, B.Nadal, lleg.3, plect d'escriptures, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.68, pp.108-10; AHPB, Varia, n.26, llig.4, Contr.Comp., MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.70, pp.112-14.

55. ARV, p.2838, f.126 v.: *ad ducendum et pascendum vel transmitendum nomine meo per quascumque partes volueritis tam per terram quam per marem omnes res et merces meas. Et ad ostendendum per me omnibus illis quibus ostendi debent per quibuscumque iuribus excusandis instrumentum mee franquiatatis.*

mateixa època. Així trobem Berenguer de Junyent de Solsona⁵⁶, quan s'ajusta per dos anys a la societat barcelonina Ros & Co., el 1338. Els punts tractats al negoci jurídic atenen a la convivència i obediència amb els socis, *ad serviendum vobis ad negocia vestra et societatis vestre*; però també a la impossibilitat d'inferir-los cap mena de dany, prometent alhora recuperar el temps que pugui estar absent, qualsevol fuita i les mancances de treball a causa de malaltia. Aquestes estipulacions són corrents quan es tracta d'aprenents i servents, que mantenen en certa manera els vincles de dependència personal heretats de la mentalitat feudal imperant⁵⁷, també, dins els estaments burgesos. Per aquesta raó, els documents aixecats davant de notari pels factors actuant a indrets aliens a la ubicació física pròpia de la companyia responen a dues situacions distintes. La primera reflecteix un macip convertit en agent comercial, que depèn amb aquests lligams dels socis. Qualsevol acte mercantil o financer que efectui serà en nom del seu amo, *ad opus dicti domini mei*, tal com declara el macip i factor de Martí García, mercader i veí de València el 1327⁵⁸, només per posar un exemple. La segona respón al factor que alhora és soci integrant de l'entitat. En aquest cas signa els negocis en el seu nom i el dels seus associats, *ad opus dicte societatis nostre*⁵⁹.

Tal com ja hem començat a suggerir, la diferenciació estricta entre procurador, macip o factor no és clara, és a dir, els diferents termes i càrrecs entren dins una mecànica dels negocis flexibilíssima. Per tant, un macip pot ser en un moment donat procurador d'una societat per a un afer particular, de la mateixa manera que segons les necessitats del moment podrà nomenar-se un macip factor en una plaça distant, o concedir privilegi de procuració a un agent comercial si l'entitat ho requereix. Tal vegada hem d'anar a cercar els factors diferenciadors d'una situació o altra en el tractament contractual. Les dades procedents de la documentació permeten veure pagaments de soldades anuals als gestors comercials, a més de l'obligació de residir al lloc on la raó social cregui oportú, de portar correctament els comptes en relació a la tasca realitzada, i de fer-los efectius davant dels altres socis quan s'arribi a just còmput o a la liquidació

56. ACB, B.de Vilarrúbia, m.1338, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.38, pp.52-4.

57. Sobretot en el que fa referència a l'obligació, amb multa imposada, en cas de fuga. Aquest és un aspecte que es posa de manifest en el sentit contrari a les redempcions d'homes i dones de remença, quan el camperol aconsegueix la llibertat i la desvinculació de la terra. L'acta davant de notari explícita que podrà anar on vulgui, amb absoluta i lliure mobilitat: *dando et concedendo tibi et dicte proli tue licenciam et potestatem plenariam eundi, redendi et standi in civitatibus, villis, castris et aliis locis ubi tibi placuerit...*, (Arxiu Municipal d'Argentona, AMA, perg. 19).

58. ARV, p.10408, f.119.I de la mateixa manera Jaume de Milla accepta un canvi en nom de Pere Salat de Lleida, *domini mei*: ARV, p.10408, f.76.

59. Tal com especifica Ponç de Forn, mercader de Cervera, en el seu nom i com a procurador de Pere i de Bartomeu Tolrà i de Bartomeu Hostales, socis seus, en el moment de declarar-se deutor d'un canvi de moneda rebuda a València el 1327, *ad opus dicte societatis nostre*: ARV, p.10408, f.85 v.

de la societat. A voltes els mateixos capítols reflecteixen el caràcter de feina delegada sense cap altre tipus d'atribució en la gestió i direcció dels negocis. Així queda ben especificat pels mercaders de València i Avinyó el 1395: "Entés, emperó, que los dits jóvens en res dels negocis de la dita companyia no s'hajen més avant entremetra, sinó d'aquells que lo dit Lauger lus comenarà, e segons lo dit Lauger los dirà e lus manarà"⁶⁰. Malgrat tot, cada cas presenta especificitats concretes, en relació a l'acord pres al moment d'acceptar el nou macip. Alguns ajustaments d'agents comercials presos per la companyia barcelonina dels Ros informen sobre tractaments diferents: el 1338 prenen dos nois, el primer rebrà 50 sous anuals i la manutenció, el segon 40 i també vestit, calçat i aliments; el 1340 n'agafen quatre més: un de Barcelona a cosiment, un de Manresa a 80 sous l'any i manutenció, un de Solsona amb les mateixes condicions, i un de Cardona a cosiment⁶¹. Un altre aspecte d'aquests contractes, també comú als d'aprenentatge, és la fiança d'un familiar que dóna el seu consentiment, o d'un altre avalador, que sovint és un mercader.

Quan els factors són socis, generalment secundaris, i constituents de la companyia, les responsabilitats incrementen llur importància. Fixem-nos en un cas concret: el 10 de març de 1397, Pere Serra, mercader, ciutadà de Barcelona, Bernat de Codinacs, ciutadà, i Francesc de Campmagre, mercader, ambdós de València, constitueixen societat per dos anys, amb un capital de 2.850 lliures, per comerciar a Catalunya, Aragó, València, Mallorca i Múrcia⁶². Gestionaran la companyia Francesc de Campmagre a València i Pere Serra a Barcelona. Convenen també que les despeses i provisions de menjar i beure del factor valencià i les manutencions i salaris de macips que treballin per a la raó social seran pagats del comú de l'associació; però els altres socis viuran de llurs béns propis, excepte quan s'hagin d'efectuar desplaçaments a causa dels negocis. De vegades es detallen més les obligacions, que generalment es basen en la promesa de gestionar i administrar correctament i legal la delegació i els negocis inherents al funcionament comercial, la impossibilitat de mercadejar amb altres productes que no siguin els de la societat, l'obligació de pagar les soldades i manutenció de macips, i la de donar comptes als altres socis: "...haje a retre compta als dits companyons o a un o dos de aquells, que de voluntat dels altres companyons hi serà o seran assignats, quant la regonexença se ferà, ço és, que si volen veure les entrades ne les exides de tot l'any, que u haja a fer una vegada l'any, ço és, quant se regonexerà. Si per ventura en la dita companyia, ço que Déus no vulla, se trobava pèrdua per rahó de mar o per altres qualsevulla rahons, haja cascun a supportar en la pèrdua axí com en lo guasany"⁶³.

60. AHPB, J.Nadal, llig.3, lib.not, 1395, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.67, pp.103-7.

61. ACB, B.de Vilarrúbia, m.1338, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.38, pp.52-4; idem., m.1338, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.39, 41,42,43, pp.54-6.

62. AHPB, B.Nadal, llig.3, plec d'escriptures, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.69, pp.110-

Les estructures comercials o industrials es basaren, doncs, en una multiplicitat d'empreses de petits capitals i dimensions reduïdes a nivell familiar, almenys pel que fa a les primeres iniciatives. Eren unitats que mantienien sempre el protagonisme tècnic i de gestió, independentment de la possessió de capitals i en la lliure disposició del producte acabat. El progrés més important, i que trencà en certa manera amb la concepció d'associació mercantil més elemental, es donà amb les actuacions de les grans companyies comercials i bancàries italianes⁶⁴. Sobretot la darrera generació de les societats toscanes, corresponent a les darreries del tres-cents, aportava formes d'accions econòmiques, financeres, comercials i estructurals noves i desenvolupades. Es tractava generalment d'agrupacions d'associacions pràcticament independents, en les quals la família dominant conservava la part més important, evitant així fins a cert punt els riscos que havien determinat l'enfosament de les companyies florentines centralitzades del segle XIV. Aquestes entitats es caracteritzaven per una gran estabilitat; pel seu caràcter familiar que implicava una garantia de solidaritat entre els membres que les formaven per la seva estructura capitalista, perquè els beneficis es distribuïen exactament a prorrata entre els socis i comandataris; i per l'extraordinària diversitat dels negocis. Així, a la segona meitat de la tretzena centúria assistim a la modificació estructural de l'organització empresarial, que integra aspectes que ja hem vist anteriorment que també s'apliquen a les raons socials formades a la Corona d'Aragó. Paral·lelament, s'empren de manera progressiva noves tècniques més complexes en els mètodes d'associació, de representació i de comunicació, i també en els sistemes financers i comptables: assegurances, procediments de pagament, canvis i crèdits, comptabilitat i formes bancàries.

Al segle XV, totes aquestes societats mercantils evolucionaren en un sentit netament capitalista, amb la qual cosa es perd el caràcter familiar, es concedeix un lloc més ampli a l'home adinerat, s'assoleix major estabilitat, es contracten sistemàticament assalariats i corresponsals, i es concedeix major primàcia a la divisió del capital. Alguns d'aquests aspectes han estat assenyalats en el nostre treball, i podem considerar-los com l'adaptació a casa nostra de tècniques evolucionades, ja al tres-cents. Pel que fa al soci principal, el que inverteix en diner i delega als altres la gestió i administració, hi ha exemples a les raons socials més tardanes del segle XIV: freqüentment el soci majoritari aporta la suma més elevada, i a voltes també immobles destinats a l'exercici del negoci, com és el cas de Pere de Tortós al 1395, que posa a la societat el seu obrador, i al qual es deurà l'obligació de passar comptes de regiment cada any; o Ivo Conill,

63. MADURELL, Josep M-GARCIA, Arcadi: *Societats...*, d.67, pp.104-105.

64. Jacques BERNARD, *Comercio...*, *op.cit.*; Armando SAPORI, *Studi di storia economica*, vol.3, Florencia:G.C.Sansoni Ed., 1967, especialment els articles: *Una compagnia della prima metà del trecento specializzata nelle operazioni di cambio a distanza: i covoni di Firenze*, pp.83-100; *Una compagnia di prestatori fiorentini ad Avignone nella prima metà del trecento*, pp.101-119; *Dalla "compagnia" alla "holding"*, pp.121-133.

que inverteix, al 1.399, 275 lliures en una associació mercantil en qualitat de “cap e major de la dita companya”⁶⁵. Les societats genoveses a parts múltiples del quatre-cents es dedicaven sovint a l'explotació d'un monopoli: gabelles a Gènova, transports de sal a través dels Apenins, alum d'Orient, coral de Tunis, mercuri de Castella, suro de Portugal, fruites i sucre del regne de Granada⁶⁶. Es tractava, per tant, de societats molt especialitzades; per aquesta raó, cada soci col.locava el seu capital en un cert nombre de negocis individuals o col.lectius.

En relació a l'explotació d'un sector de monopoli tenim també una referència de l'intent d'una actuació similar, encara que a un nivell infinitament inferior. No volem, evidentment, comparar el grau d'importància o de volum comercial d'un fet amb els altres, però considerem adient presentar-ho com una mostra a escala reduïda dels mecanismes mentals dels mercaders baix-medievals, comuns en molts sentits a tota la Mediterrània occidental. Al 1327 documentem a València una societat formada per ciutadans que aporten 180 lliures, 70 de les quals són en diners comptants i la resta en casals moliners i drapers situats al termini del campanar de l'horta valenciana i aparells de molins i fleques. La companyia durarà un any i s'esmerçarà en el comerç del blat. Curiosament, i a les mateixes dates, el notari escriu al seu manual un seguit de deutes de flequers de València⁶⁷, tots confessant diverses sumes als mateixos socis de l'entitat anterior. Davant d'aquestes evidències, la nostra interpretació apunta la possibilitat d'un intent monopolitzador d'un sector artesanal que depèn de la seva pròpia indústria, utilitzant un sistema de caire financer: la concessió de crèdits i sumes de capital -sempre petites quantitats, de 10 a 15 lliures- per controlar i retenir alhora la mateixa clientela.

Les grans associacions italianes gaudien de dos trets específics: d'una banda, no estaven dominades de cap manera per una sola família. Aquesta característica és també fàcilment constatable en moltes companyies valuades més amunt. El nom social només indicava la naturalesa de les operacions: la companyia de l'alum, la companyia del coral; és a dir, eren societats anònimes. De l'altra, el capital estava repartit quasi sempre en 24 parts iguals, els quilats, i cadascun podia subdividir-se indefinidament, i vendre's sense cap formalitat. Així, les inversions es multiplicaven i es flexibilitzaven notablement. En relació al primer aspecte, només hem trobat una menció comparable a la documentació analitzada. Es tracta de la 'Companyia del Tint' de Barcelona, a la meitat del segle XIV: els socis fan procurador i escrivà de la societat Pere Fuster, paraire de Camprodon⁶⁸; “*facimus procuratorem nostrum* escrivà de la Companyia del Tint, en Pere Fusterii parator de Campredon, ad unum annum a rebre e ha procurar tots

65. AHPB, B.Nadal llig.3, plec d'escriptures, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.68, pp.108-10; AHCB, Notarials, sèrie IX-7, MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.73, pp.116-9.

66. HEERS, Jacques: *Gènes au XV siècle*, Paris, 1971, pp.160-66; LIAGRE-DE STURLER, Léone: *Les relations...*, *op.cit.*, d.394, pp.526-529, d.485, pp.634-5; d. 496, pp.649-50.

67. ARV, p.10408, f.178 v.-179.

los béns del tint e fer dites en taules e ha rebre dites per raó de la Companyia e dins aquest any promenten nos donar a el de soldada *viginti VIII libras*". També en aquest cas ens allunyen considerablement de l'envergadura dels negocis de les empreses toscanes, però l'ús de certes tècniques i sistemes és un fet estès i demostrable, si en aquest moment parlem de casos puntuals; potser un buidatge encara més exhaustiu de les fonts ens oferiria més exemples.

L'home de negocis del quatre-cents, alemany o italià, era ja un capitalista en el sentit modern del terme. És evident que la pràctica regular de les assegurances marítimes suposa una classe social de 'capitalistes', mercaders, financers, banquers sotmesos a les diferents formes de tràfic del diner, així com al gust pel risc i l'especulació. I es troben, des de les darreries de l'Edat Mitjana, sobretot als grans ports mediterranis, més que a les ciutats de l'interior. Restaven al marge de tota especialització i s'interessaven per tots els negocis urbans: banca, comerç i indústria. Trobem un exemple clar en el sistema d'empreses toscà, amb la seva integració vertical d'acció mercantil, activitat industrial i pràctica financera. Principalment, evolucionà el tipus de gran mercader, exponent d'una nova mentalitat i forma de portar els negocis monetaris. El paper de les finances esdevingué fonamental i el tràfic de numerari es desenvolupà al marge de les altres activitats econòmiques. Els mercaders s'esforçaren per maximitzar llurs beneficis i els negocis creixeren sense cap preocupació per la fixació de límits per reduir la competència econòmica. El negociant o banquer del segle XV⁶⁹, no obstant, s'allunya paulatinament del món de l'empresa i del comerç per dedicar-se a la manipulació del diner. Col.locant el seu capital una mica a tot arreu - préstecs de tot tipus, assegurances marítimes, títols de deute públic, participacions de naus, comandes en societats- no sempre intervenia en l'administració dels negocis, sinó que només esperava el repartiment de beneficis.

Conclusió

En síntesi, el nostre intent ha estat, com apuntàvem en les línies introductòries, fer un balanç global del pes específic de les societats mercantils a la Corona d'Aragó al segle XIV. Hem incidit en les quantitats col.locades com a capital social en la constitució de les companyies, comparant-les amb el volum

68. AHPB, P.d'Olm, 13-3, m.1351-2, f.102 v., MADURELL-GARCIA, *Soc.*, d.50, pp.63-4.

69. Aquest aspecte del mercader-financer, allunyat de la direcció dels negocis però invertint a diferents àrees, era un dels elements que ressaltàvem a l'estudi d'un cas concret, *vid. CUADRADA, Coral: Relaciones financieras y comerciales Barcelona-Valencia: el ejemplo del consejero real Jacme Pere Gener (segunda mitad del siglo XV)*, comunicació presentada al "Congreso Internacional Lluís de Santàngel i el seu temps", València, 1987 (en premsa).

conegut de les associacions toscanes de la mateixa època per veure les dissimilituts i el caràcter de menor potència econòmica de les empreses catalanes, valencianes i mallorquines, però també assenyalant com moltes iniciatives provenien alhora de mercaders d'altres indrets, ciutats de segon ordre i pobles petits. Considerem a més el temps estipulat de durada de les societats, la forma i percentatge de repartiment de beneficis i les esferes d'actuació econòmica de les companyies mercantils, els radis d'influència i els objectius i productes comercials que negocien. En un segon apartat, hem reflexionat sobre l'evolució de les estructures de les entitats, des de les primeres i més elementals associacions fins a les consideracions de l'esdevenir final del mercader medieval, convertit pràcticament en un capitalista. En atenció a les parts integrants de les raons socials i les seves vinculacions a formes més o menys desenvolupades d'organismes mercantils, hem estudiat el paper de les aportacions comanditàries i els grups socials que empraven aquest tipus d'inversió, fent esment especial del rol de la dona en el món dels negocis. Per examinar alhora la tendència seguida vers entitats de caire més elaborat i complex, estudiem els contractes de procuradors, macips, factors i agents comercials, així com les responsabilitats dels socis residents a places llunyanes en tot el que afecta la gestió i administració de la empresa. Comparem a més els canvis estructurals amb els operats a les grans companyies genoveses del tres-cents, assenyalant connotacions semblants a la Corona d'Aragó -intents monopolístics, companyies andònimes-, encara que sempre a un nivell molt més reduït en relació al poder econòmic. Per cloure, apuntem la progressió del mercader medieval cap a l'home de negocis renaixentista, per marcar les diferències copsades amb els emprenedors més antics.

Si d'una banda el nostre plantejament era ampli, amb el mateix desenvolupament del tema ens adonem de la necessitat d'anàlisi de les tècniques financeres, comercials i comptables emprades per les societats mercantils, aspecte de singular importància però que en aquest moment, per una evident economia d'espai, ens resulta impossible aprofundir⁷⁰. Caldrà tenir en compte, per tant, el moviment monetari i els canvis de moneda, per a compres de productes i guany financer, les tècniques bancàries, les taules de canvi utilitzades, els enginyers comercials en circulació, el rol de les assegurances, les marques com a instruments de represàlia dictades pels països competidors, els signes distintius a les mercaderies i patents comercials, les diferents classes de nòlits. Sense deixar de banda, evidentment, les tècniques pròpies de la comptabilitat, els distints llibres de comptes per al bon i correcte seguiment de les companyies, els diferents sistemes comptables i la seva evolució, els operadors econòmics responsables de portar a terme aquests afers, la correspondència comercial i privada, a fi d'arribar

70. Aquest, emperò, és un tema que treballem actualment per a una col·laboració a la revista "Anales de la Universidad de Alicante", amb el títol: *En el Mediterráneo medieval: la evolución de las técnicas financieras, comerciales y contables (siglo XIV)*.

a una valoració més acurada de l'esdeveniment mercantil. Es del nostre interès, tal com dèiem al principi, continuar aquestes primeres aportacions amb futurs treballs que considerin aquests i d'altres factors que ens portin a un coneixement més profund de les interrelacions econòmiques a la Mediterrània medieval, objectiu que marca la nostra via d'investigació actual.